

DE KOUDE OORLOG

voor
herbeginners

Lannoo

 geschiedenis
voor
herbeginners

Deze ontmoeting aan de Elbe op 25 april 1945 tussen Amerikaanse troepen en Sovjettroepen splitste het Duitse leger in tweeën. De foto is weliswaar in scène gezet. De fotograaf, Charles Thau, is zelf centraal te zien achter de handdruk, Torgau, 1945. Foto: Charles Thau.

INHOUD

Inleiding	7
Hoofdrospelers	15
1. Waarom wilden de Russen van hun tsaar af?	17
2. Waarom grepen de communisten de macht?	29
3. Hoe veranderde een wereldoorlog in een Koude Oorlog?	45
4. Waarom werd er een IJzeren Gordijn neergelaten?	59
5. Waar werd er tijdens de Koude Oorlog gevochten?	75
6. Waarom kwam het tot een wapenwedloop?	87
7. Waarom eindigde de wereld bijna in Berlijn en op Cuba?	101
8. Waarom volgde China een eigen pad?	115
9. Waarom werd Zuidoost-Azië een strijdtoneel?	129
10. Welke rol hadden spionnen in deze 'schaduwoorlog'?	147
11. Hoe 'won' Ronald Reagan de Koude Oorlog?	161
12. Wat betekende de val van de Berlijnse Muur?	173
Besluit	187
Meer lezen, kijken en luisteren	190

Enkele West-Duitse burgers kijken toe, terwijl soldaten een strook van 100 meter vrijmaken op de grens tussen Oost-Duitsland en West-Berlijn, 1961, Berlijn. U.S. National Archives and Records Administration.

HOOFDROLSPELERS

Vladimir Lenin – Leider van de Oktoberrevolutie en de Sovjet-Unie (1917-1924). Bracht de communistische partij aan de macht in de Sovjet-Unie.

Jozef Stalin – Leider van de Sovjet-Unie (1928-1953). Breidde de Sovjetmacht uit naar Oost-Europa.

Harry S. Truman – President van de Verenigde Staten (1945-1953). Legde met de Trumandoctrine een interventiepolitieke rol vast voor de VS.

Nikita Chroesjtsjov – Leider van de Sovjet-Unie (1953-1964). Plaatsde kernwapens op Cuba en speelde blufpoker met John F. Kennedy.

John F. Kennedy – President van de Verenigde Staten (1961-1963). Voerde de druk op tegen het 'rode gevaar' in Vietnam en Cuba.

Ronald Reagan – President van de Verenigde Staten (1981-1989). Lanceerde het 'Star Wars'-wapenprogramma.

Michail Gorbatsjov – Leider van de Sovjet-Unie (1985-1991). Zorgde voor een diplomatieke doorbraak en het einde van de Koude Oorlog.

Portret van de Romanovs, van boven naar onder, links naar rechts: Maria, Olga, Tatjana, Alexandra, Nicolaas, Anastasia en Aleksej, 1913. Library of Congress.

1.

WAAROM WILDEN DE RUSSEN VAN HUN TSAAR AF?

Wie de Koude Oorlog wil begrijpen, moet de geschiedenis van Rusland begrijpen. Daarom beginnen we een aantal decennia vóór de Koude Oorlog, bij de manier waarop de tsaren van het grote Russische Keizerrijk de controle over hun land verloren. Want zonder de val van het Russische Rijk was er nooit sprake geweest van de Koude Oorlog.

DE DRIEVOUDIGE LONT AAN HET KRUITVAT

Het uitgestrekte, Euraziatische Rusland heeft altijd een bijzondere aantrekkingskracht uitgeoefend op de rest van de wereld. Het neemt immers een unieke plaats in op de historische wereldkaart. Op het Europese toneel verscheen Rusland relatief laat. Pas vanaf de 18de eeuw trad het land naar voren, toen tsaar Peter de Grote het rijk met harde hand probeerde te verwestersen. Hij voerde opmerkelijke hervormingen door om traditionele Russische gewoonten terug te dringen: hij hief belastingen op baarden, verplichtte de adel om zich volgens de Europese mode

te kleden en liet aan de Finse Golf een nieuwe hoofdstad uit het moeras optrekken. Deze stad moest een ‘venster op Europa’ worden: Sint-Petersburg.

In 1894 besteed Nicolaas II, uit de Romanov-dynastie, de troon na de dood van zijn vader Alexander III. Hij kreeg de officiële titel ‘Keizer en Autocraat van alle Russen’. Als 26-jarige knaap erfde Nicolaas een kolossaal rijk, dat zich uitstrekte van de Baltische Zee tot aan de Stille Oceaan. De grenzen liepen toen heel anders dan nu: aan het begin van de 20ste eeuw grensde Rusland bijvoorbeeld aan Oostenrijk-Hongarije. Volgens de eerste en enige volkstelling in het keizerrijk telde Rusland een slordige 125 miljoen mensen, verdeeld over bijna 200 etnische groepen, elk met een eigen taal en cultuur. De macht van tsaar Nicolaas leek op papier enorm, maar het wereldrijk zou in 1917 met een knal uit elkaar spatten.

De revolutie die het Russische Rijk ten val bracht, kwam al-lerminst uit de lucht vallen. Ze was namelijk het gevolg van spanningen die al decennialang onder de oppervlakte smeulden. Drie factoren sprongen daarbij in het oog: de immense sociale ongelijkheid door de late en van bovenaf opgelegde industrialisering, het achterhaalde politieke bestuursstelsel en de Eerste Wereldoorlog, die een humanitaire crisis had veroorzaakt.

Om te beginnen werd het Russische Rijk gekenmerkt door scherpe sociale tegenstellingen. Het land was even uitgestrekt als arm. De adel en de keizerlijke familie leefden in ongebreidelde weelde, terwijl boeren en arbeiders voor hun dagelijks bestaan moesten ploeteren. De tsaar regeerde volgens het principe van het goddelijk recht. In 1902 liet hij zich ontvallen dat hij Rusland beschouwde als één groot landgoed: de tsaar als eigenaar, de adel als bestuurders en het volk als boeren.

Het Russische landgoed was echter in ijlt tempo geïndustrialiseerd geraakt. Daardoor ontstond er, naast de traditionele boerenstand, ook een arbeidersklasse, evenals een kleine mid-

denklasse, de bourgeoisie. Toch bleef de Russische economie in essentie agrarisch en raakte zij internationaal hopeloos achterop. Voor velen was de keuze bitter: werkloosheid op het platteland of een uitzichtloos bestaan als stadspauper.

Naast die sociaal-economische tegenstellingen heerste er ook politieke ongelijkheid in het land. Terwijl de liberale ideeën van de Franse Revolutie over Europa raasden, bleef de Russische poort voor alle veranderingen gesloten. Misschien zouden ze in het zog van Napoleon Bonaparte volgen, maar na een rampzalig verlopen veldtocht kwam die van een – letterlijk – ijskoude kermis thuis.

Als gevolg van die mislukking was in het Russische Rijk de aristocratie dus nog volstrekt de baas. Bovendien had het land uitzonderlijk lang de lijfeigenschap gekend. Dat was een systeem waarbij mensen, vaak samen met de grond waarop zij werkten, als eigendom van een heer werden beschouwd. Geen slavernij, maar het scheelde niet veel. Pas in 1861 schafte tsaar Alexander II, de grootvader van Nicolaas II, de lijfeigenschap af. Dat was niet naar ieders zin. Voor sommigen gingen zijn hervormingen veel te ver, voor anderen waren ze niet radicaal genoeg. Een nihilistische terreurgroep pleegde een bomaanslag die tsaar Alexander het leven kostte.

Ook Nicolaas' regering begon onder een ongunstig gesternete. Tijdens zijn kroningsfeesten in 1896 in Moskou liep het al goed mis. Bij het uitdelen van een goodiebag, met onder meer een broodje, worst, pretzels en een herdenkingsmok, ontstond paniek in de menigte. In het gedrang kwamen ongeveer 1500 mensen om het leven. Het was een veeg teken voor het bewind dat nog moest beginnen, en toen het jaar 1917 aanbrak, bestond er eigenlijk al een lange voorgeschiedenis van verzet tegen het keizerlijke systeem.

In januari 1905 gebeurde er iets wat je eigenlijk de ‘generale repetitie’ voor de opstand van 1917 zou kunnen noemen. Na een vernederende nederlaag in de oorlog tegen Japan trokken vreedzame betogers met een petitie naar het Winterpaleis op het Paleisplein in Sint-Petersburg. In plaats van gehoor te krijgen, werden ze getrakteerd op vuursalvo’s van de keizerlijke soldaten. Met ongeveer tweehonderd doden en de reputatie van ‘vadertje tsaar’ als welwillende vorst aan scherven, ging deze dag de geschiedenis in als Bloedige Zondag.

De onrust verstomde niet. In de weken en maanden daarna werden honderden landgoederen geplunderd. Later dat jaar openden soldaten in de havenstad Odessa (tegenwoordig in Oekraïne) het vuur op een menigte die steun betuigde aan de muiters van het oorlogsschip *Potemkin*. Er vielen in Odessa honderden doden bij gewelddadige confrontaties tussen bevolking en troepen.

Onder grote druk zag Nicolaas II zich genoodzaakt een nationale volksvertegenwoordiging toe te staan: de Doema, zoals het Russische parlement vandaag de dag nog steeds heet. Maar de macht van de nieuwe vergadering bleef beperkt en de tsaar behield een vetorecht waarmee hij cruciale wetgeving naar zijn hand kon zetten. Deze ogenschijnlijk grote omwenteling in de Russische politiek bleek in de praktijk dus weinig meer dan een parlementaire façade voor een autocratisch systeem.

Maar welke alternatieven waren er? De Romanovs hadden al drie eeuwen lang geregeerd. Gematigde hervormers waren voorstander van een constitutionele monarchie naar West-Europees model. Radicalere leden van de intelligentsia wilden het keizerlijke systeem volledig omverwerpen. In hun ogen bleef het loutere voortbestaan van de tsaar een bedreiging voor elke echte hervorming.

Toen de verkiezingen van 1906 een hervormingsgezinde meerderheid opleverden, ontbond Nicolaas II de pas opgerichte Doema al na ongeveer 73 zittingsdagen. Kort daarna benoemde

hij Pjotr Stolypin tot eerste minister. In een brief aan zijn moeder toonde hij zich geïrriteerd:

‘Het zou veel beter zijn mocht alles wat in de Doema wordt bekostofd gewoon binnen die vier muren blijven. Maar elk woord verschijnt direct in de krant, die iedereen per se wil beginnen te lezen tegenwoordig. En nu wordt het gepeupel weer wat onrustig. Ik krijg heel de tijd telegrammen van links en van rechts, die vinden dat ik dat ding gewoon moet afschaffen. Maar blijkbaar is het daarvoor “te vroeg”. Maar wacht maar. Zodra ze ook maar één stommiteit be- gaan, zijn ze, bam, weg.’

Deze woorden tonen hoe diep Nicolaas’ wantrouwen tegenover parlementaire inspraak zat en hoe weinig begrip hij had voor de veranderende politieke cultuur.

Een derde lont aan het kruitvat zou de situatie definitief doen escaleren: de humanitaire crisis die voortkwam uit de Eerste Wereldoorlog. Voor Rusland was die oorlog begonnen als een zaak van eer. Het land had halfweg de 19de eeuw de Krimoorlog verloren tegen de Ottomanen, de Britten en de Fransen, en in 1905 had het het loodje gelegd tegen een maritieme nieuwkomer op het wereldtoneel, buurland Japan.

De Eerste Wereldoorlog moest het fiere Russische leger opnieuw aanzien geven, maar het draaide op iets anders uit. De Russen leden de ene verpletterende nederlaag na de andere. Het grootste leger ter wereld bleek een reus op lemen voeten. Want terwijl het land door een gebrek aan industrie vooral arme jonge mannen moest inzetten als kanonnenvlees, voerde Duitsland de Grote Oorlog op hoogtechnologische wijze met allerhande nieuwe wapens. Daarnaast kampte het leger met gigantische logistieke problemen door de grootte van het binnenland en de

enorme frontlijn. In aantallen hadden de Russen weliswaar de meeste manschappen, maar ze kregen de bijbehorende wapens en munitie niet op tijd bij hun troepen.

De bom barstte in 1917 aan het thuisfront. De spoorwegen moesten voorrang geven aan militaire transporten en voedsel raakte niet meer in de hoofdstad – intussen Petrograd genoemd, in de plaats van het Duits klinkende Sankt-Peterburg. Het gevolg was een ongeziene chaos in de voedselvoorziening en een hongervinter. De lijken van ondervoede Russen stapelden zich op in de straten van de anders zo prachtige stad. Graatmagere vingers wezen beschuldigend naar de zelfverklaarde opperbevelhebber van het leger: de tsaar.

IN DE BAN VAN RASPOETIN

Het onder hongering en ongelijkheid gebukt gaande Russische volk raakte steeds ontvankelijker voor antipropaganda en achterklap over de keizerlijke familie. Volgens de geruchten stond de keizerlijke familie onder de betovering van een charismatische intrigant, die was overgewaaid uit de steppen van Siberië: Grigori Raspoetin.

De figuur van Raspoetin sprak van bij het begin tot de verbeelding, waardoor het zeer moeilijk is om feit van fictie te onderscheiden. De beeldvorming over hem werd bepaald door de toenmalige riooljournalistiek. Sommige Russen beschouwden hem als een echte heilige; voor anderen was hij het vleesgeworden kwaad. Die laatste groep schreef alle miskleunen van het verrotte regime aan hem toe.

Feit is dat Raspoetin inderdaad het vertrouwen had gewonnen van de tsarina, Alix (Alexandra) van Hessen-Darmstadt. De intrigant was er op een of andere manier in geslaagd om de zieke troonopvolger, Aleksej, beter te ‘verzorgen’ dan alle hofartsen samen. Sinds zijn geboorte in 1904 was de kleine Aleksej een ziekelijk kind. Hij

leed aan een levensbedreigende ziekte, hemofilie, een aandoening waarbij het bloed nauwelijks stolt. Het kleinste wondje kon hem fataal worden en hij leefde onder permanente bescherming.

KONINKLIJKE ZIEKTE

In nogal wat koningshuizen stak hemofilie de kop op, omdat koningin Victoria een X-chromosoom met het onvolwaardige hemofilie-gen had doorgegeven aan enkele van haar zonen en dochters. Via strategische huwelijken kwamen haar genen – en de ziekte – overal in Europa aan de macht. De kleine Aleksej had het bijvoorbeeld via zijn moeder, Victoria's kleindochter, geërfd. Op historische foto's zien we Aleksej, onder het oog van zijn immer aanwezige lijfwacht Andrej Derevenko, treurig op een steiger staan kijken, terwijl zijn leeftijdgenoten in hun adamskostuum in het water springen.

De tsarina geloofde oprecht dat Aleksej zijn leven te danken had aan Raspoetins aanrakingen en gebeden. Telkens wanneer ze vreesde voor Aleksejs leven, stond Raspoetin klaar met wat kalmerende lariekoek, spiritueel gewauwel en leugenachtig gebral. Die goddelijke flauwekul kwam meestal uit, hoewel benadrukt moet worden dat Aleksej nooit echt van zijn ziekte genas.

Ook Nicolaas vertrouwde Raspoetin volledig. Zo noteerde de tsaar dat telkens wanneer hij met twijfels of problemen kampte, hij maar een babbeltje hoefde te maken met Raspoetin en die euvels verdwenen als sneeuw voor de zon. Raspoetins dronkenschap en seksuele uitspattingen nam Nicolaas maar voor lief. Raspoetin was volgens spectaculaire roddels nochtans berucht om zijn onbeperkte seksuele

drive. Zo zou hij zich hebben vergrepen aan een non en zelfs aan de kinderen van de tsaar. In het voorjaar van 1915 zou Raspoetin, in een restaurant in Moskou, straalbezopen op tafel zijn geklauterd, zijn geslachtsorgaan tevoorschijn gehaald hebben en naar het geschokte publiek hebben geroepen: 'Dit is wat over Rusland regeert!'

Er was geen woord van het verhaal waar, maar het 'incident' ging de wereld rond en is tot op de dag van vandaag in verschillende doorwrochte biografieën terug te vinden. Toch is deze prietpraat historisch relevant, omdat de leugens het lot van Raspoetin en dat van alle Russen zouden gaan bepalen.

Nadat de tsaar in 1915 het opperbevel van het leger had overgenomen, volgens sommigen op suggestie van Raspoetin, begon de ziener zich meer en meer met staatszaken te bemoeien. De liederlijke Raspoetin zou volgens zijn tegenstanders de machtigste man in het Russische Rijk zijn geworden. Hij kon zozegzegd ministers aanstellen en ontslaan, en militaire bevelhebbers maken of kraken. In werkelijkheid was zijn macht lang niet zo groot, maar in 1916 hing het in de lucht: Raspoetin moest dood.

Een van de rijkste edelen van Rusland, Felix Joesoepov, getrouwd met een nichtje van de tsaar, nam die taak op zich. Hij verzamelde een kring van aristocratische samenzweerders rond zich, allemaal tegenstanders van Raspoetin. Ook grootvorst Dmitri Pavlovitsj Romanov, een volle neef van de tsaar, maakte deel uit van het complot. De bedoeling was Raspoetin uit de weg te ruimen in de hoop dat de tsaar zou ontsnappen aan de betovering van de monnik, om zo de monarchie te redden.

In zijn memoires vertelt Joesoepov dat hij Raspoetin naar zijn paleis lokte onder het voorwendsel om daar zijn vrouw Irina te ontmoeten. De edelman ontving Raspoetin hartelijk en serveerde hem gebak en wijn, geïnjecteerd met giftig kaliumcyanide. Tot zijn verbazing leek Raspoetin niet door het gif te zijn aangetast. Wanhopig nam Joesoepov een pistool en schoot

meerdere keren tevergeefs op de ziener. Uiteindelijk zouden ze de toetgetakelde Raspoetin moeten verdrinken.

Raspoetins overlijden was even obscuur als zijn leven, want enkel de versies van de daders overleefden de tand des tijds. Het enige wat we daardoor zeker weten is dat tussen twee en zes uur 's nachts Raspoetins lichaam door twee kogels werd geraakt, dat hij in het bovenlijf werd gestoken, en dat vleeswonden op zijn gezicht en bovenlichaam suggereerden dat hij geslagen was. Een derde schot, door Raspoetins voorhoofd, had hem op slag gedood. De officiële autopsie wees wel uit dat er geen actief gif in zijn maag zat. Hij was mogelijk om het leven gebracht met een Britse kogel, misschien (zo willen dan weer andere samenzweringstheorieën) afgevuurd door iemand van de Britse geheime dienst die ook in Joesoepovs complot zat. Raspoetin werd in veel propaganda afgeschilderd als een Duitse spion en zo wilden de Britten mogelijk voorkomen dat Raspoetin de tsaar ervan zou overtuigen uit de oorlog te stappen.

Het nieuws van Raspoetins dood maakte echter geen einde aan de roddels, want al snel circuleerden zijn zogenaamde laatste woorden. En die waren behoorlijk profetisch:

‘Ik voel dat ik voor het einde van dit jaar het aardse leven verlaat. Ik wil verklaren aan het Russische volk, aan papa de tsaar, aan de Russische moeder de tsarina, en aan de kinderen, wat zij moeten begrijpen, wanneer de bellen de dood van uw geliefde Grigori aankondigen. Als ik door het gewone volk word vermoord, en vooral door mijn broeders de Russische boeren, zult gij, de tsaar van Rusland, niets voor uw kinderen te vrezen hebben en zullen zij nog eeuwen heersen. Maar indien mijn bloed door edelmannen – Bojaren – vergoten wordt, dan zullen hun handen nog vijfentwintig jaar met mijn bloed besmeurd zijn en zullen zij Rusland verlaten. Broeders zullen broeders uitmoorden.

⋮ Iedereen zal elkaar haten en uitmoorden. En vijftieng jaar lang zal er geen vrede in dit land zijn. Als ik door uw verwanten word gedood, zal geen van uw kinderen langer dan twee jaar leven. Bid, tsaar van alle Russen, bid.'

Het is een tekst die bijdraagt aan de hele mythe rond de diabolische, visionaire Raspoetin, maar ook dit beeld klopt niet: de echte laatste woorden van de monnik zijn nergens teruggevonden. Raspoetin schreef wel een brief van gelijke strekking naar familieleden, maar het kleinste kind kon toen zeggen dat revolutie in de lucht hing. Daar moest je geen profeet voor zijn.

DE GROTE VERHALEN UIT DE GESCHIEDENIS IN MINDER DAN 200 PAGINA'S PER KEER.

Bezoek www.lannoo.com om ook de volgende boeken uit deze reeks te ontdekken:

HET KOLONIALISME
voor herbeginners

DE NEDERLANDEN
voor herbeginners

www.lannoo.com

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

Vormgeving: Studio Lannoo (Robin De Boelpaep)

© Uitgeverij Lannoo, Tielt, 2026 en Geschiedenis voor herbeginners

D/2026/45/359 – NUR 686

ISBN: 9789059965355

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toelating van de uitgever.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies.